

'ש'לש ארצות לחזקה...' – '... גם מה שכתבת בהיא דשלש ארצות לחזקה, שמי שאין מדקדק יקשה על פרש"י ז"ל, – איברא ודאי כי מי שלא למד מעולם פרק 'חזקת' יקשה לו. אבל מי שלמדו ידע מיד דחזקה מכח מחאה קא אתיא, ולא יקשה לו, כי כל הפרק הוא סובב על זאת הסברא, כדלת תסוב על צירה'. (מתוך שו"ת הריב"ש – שער).

לשון חכמים; פרפראות

'כרכומא דרישקא' – הוא בלשון ישמעאל 'זעפראן'. (פירוש הגאונים לטהרות – כלים טו, ב. וכ"ה בכתבי הרפאה לרמב"ם שהזעפרן הוא הנקרא 'כרכם'. וע"ע ערוך ערך 'רשק'. וראה במצויין בב"ק פא (חוברת יח), שבימיהם היה הכרכום יקר וחשוב).

'אספמיא' – היא ספרד, כפי תרגום 'וגלות ירושלם אשר בספרד' (עובדיה) – די באספמיא. (הערוך)

'בשעת חירום' – אין 'חירום' אלא לשון הרג, כמו 'כל חרם אשר יחרם מן האדם... מות יומת', אבל חירום ממון אינו 'חירום'. (רב האי גאון בספרו 'המקח וממכר' – שער מ. מובא בתשב"ץ ח"ג פו).

(ע"ב) 'אמר רב ענן: לדידי מפרשא לי מיניה דמר שמואל...' – לשון זו מופיעה בכמה מקומות: כתובות נד. פט. ב"מ נא: חולין לה. (ובשני מקומות מופיעים דברי רב ענן: 'לדידי מפרשא לי מיניה דשמואל' (ללא 'מר') – בעירובין צה. ובמו"ק יח. וע"ע בדק"ס).

וכן נמצא בפי רב ענן הכינוי 'מר שמואל' בעוד מקומות: בכתובות סא. גטין מד: ובערכין ו: כט: ובפי עוד חכמים. (לפי ששמואל לא נקרא 'רבי', כמו שאמרו בב"מ פה, לכך קראהו תלמידיו 'מר שמואל'. וכן אתה מוצא באב"י שכשיבר על רבו רבה, אמר 'מר/ שהרי א"א לקורא בשמו, וגם אין מדרך הלשון 'רבי רבה'. ויש לבדוק אם נמצא כינוי זה כלפי חכמים אחרים, בדברי התלמיד על רבו בגוף נסתר).

וכן הרבה מימרות של רב ענן נאמרו בשמו – 'אמר רב ענן אמר שמואל' – עירובין ו: עד: פסחים קא. יבמות פג: צז. ב"מ ע. לעיל יב. שבועות מ: חולין ד: טז: נו. וכן מובאים בתלמוד כמה דברים ומאורעות שהיו עם שמואל ותלמידו רב ענן – ע' כתובות כא. יבמות פג: גטין מה. קדושין כא: לט.

וכן אתה מוצא מאמרים בודדים לרב ענן משמו של רב: בברכות ל: ובשבת יב: וכן בירושלמי מובאים בשם רב ענן שתי מימרות שאמר משם רב: בשבת כא. וביבמות נד.

ועוד כמה מימרות של רב ענן שאמר בסתם, לא בשם רבותיו – בביצה לט: כתובות קיא. ב"מ סה: להלן קכה: ובבכורות נו: ועוד נמצאו בתלמוד כמה מעשים ומאורעות שארעו עמו, וכן כמה בעיות ששאל שעלו ב'תיקו'. ורגיל היה רב ענן בגילוי אליהו – כמובא המעשה בכתובות קו.

(אגב, הביטוי 'לדידי מפרשא לי משמיה...' – רווח במיוחד אצל כמה חכמים – אצל רב ענן בשם שמואל; וכן מר עוקבא בשם שמואל; אצל ר' אבהו בשם ר' יוחנן, ולעתים בשם ר' יוסי בר חנינא; אצל ר' יעקב בשם ר' יוחנן (או רב יהודה); וכן ישנו אצל ר' יצחק בר נחמני בשם ר' יהושע בן לוי, ועוד).

דף לט

'אמר לא תימרו ליה מאי... רב הונא בריה דרב יהושע אמר: כל מילתא דלא רמיא עליה דאיניש...' – כתבו הפוסקים, שהלכה כרב הונא ברדר", שמחאתו מחאה, מפני שמניחים שיגלו את הדבר, על אף

שאמרו שלא יגלו. ונראה לכאורה שחייבים הם לגלות, ואע"פ שאמרו לו שלא יגלו, – כדי להציל את ממונו של המחזיק, שיישמר בשטר.

ואולם נראה, שאם המוחה אמר להם שלא לגלות לשום אדם, כיון שלכל הדעות אינה מחאה, שוב אינם מותרים לגלות, הן משום פרסום גנאי למחזיק ללא צורך, הן משום שאמר להם שלא לגלות. ואין להקשות, מדוע אין זו מחאה ואסור להם לגלות, אדרבה, נתיר להם לגלות כדי להרתיע את המחזיק על שמירת השטר, וממילא תהא זו מחאה? – לא קשה, לפי שהסיבה שאיננה מחאה טובה, לא משום האיסור לגלות, אלא מפני שציוה להם שלא לגלות ואין אדם רגיל לגלות סוד. ולכן גם אם היה מותר להם לגלות, לא יגלו. (כן משמע מדברי הנמו"י. ולולא דבריו היה ניתן לומר טעם אחר; עצם אמירתו שלא לגלות מחאתו לשום אדם, מערערת את אמינותה, גם אם לבסוף יודע הדבר למחזיק. ועוד, אפשר שהמחזיק ששומע שאמר הלה בערעורו שאינו רוצה שיוודע לאיש, אינו נוהר כלל מערעור שכזה).

(ע"ב) 'לשנה הדר אתא למחויי, אמרו ליה: לא צריכת' – הוא סבר שצריך למחות בכל שנה ושנה, כמו שפרש רשב"ם. ואף על פי ששנינו 'חזקת הבתים... שלש שנים' – יש לומר שאף לדעתו די למחות בסוף ג', אלא שאחר שעברו ג' שנים, צריך למחות בכל שנה ושנה.

ואולם מלשון הרשב"ם נראה שאף בתוך ג', אם כבר מיחה, צריך למחות בכל שנה ושנה מעת המחאה הקודמת. (אפשר משום שהחזקה שלאחר מחאה, מקוממת יותר את הבעלים, ולכך באופן טבעי הם מוחים יותר. או משום שאם שותק יותר משנה מאז שמחה, משמע שכבר אינו עומד במחאתו). וצריך עיון. (אמת ליעקב')

'ערער וחזר וערער חזר וערער – אם מחמת טענה ראשונה ערער, אין לו חזקה, ואם לאו, יש לו חזקה' – הרא"ש כתב (שלא כרשב"ם ועוד ראשונים), שגם אם טוען טענה הסותרת לטענתו הראשונה – לא בטלו שתי הטענות מכל וכל, שאין אדם נעשה מוחזק לכפרן אלא בעדים, ויכול לומר טעיתי בטענה הראשונה. ולכך כל שטען שתי טענות סותרות בתוך ג' שנים ראשונות – אין כאן חזקה, כי המחאה האחת לא בטלה.

ואולם אם מחה מחאה שניה לאחר ג' שנים, והיא סותרת לראשונה, הרי ביטל טענתו הקודמת וכאילו הלה החזיק ג' שנים ללא ערעור.

(ור"י בן מגאש הקשה על שיטה זו, הלא המחזיק היה צריך לשמור השטר, שהרי לא ידע שטענתו שקרית. ואפשר שסבר הרא"ש שאף כי יש כאן ריעותא כנגד המחזיק של 'אחוי שטרך', מ"מ אין כאן מחאה, וכסברת ה'קצות' (קמו, א) באופן שלא היה ערעור והטעו את המחזיק שהיה ערעור. (ע' לעיל כט). וכן כתב ב'אילת השחר', ותלה סברת ה'קצות' במחלוקת הראשונים שלפנינו. ויש מקום לחלק בין לא מיחה כלל, ובין מיחה וטוען עתה שטען טענה שאינה אמת, שאפשר שעשה כן כדי לסלק את המחזיק ולהרתיע).

עוד כתב הרא"ש, שזה שאמרו 'ערער וחזר וערער חזר וערער' – לאו דוקא, הוא הדין בשתי טענות בלבד. ולא כדברי המפרשים שבדוקא הוא, שרק בשלש טענות הוחזק בדברי שקר. (שיטה זו, שצריך שלש טענות סותרות – מובאת בשטמ"ק בשם ר"י אבן מגאש).

'מחאה בפני שנים ואין צריך לומר כתובו, מודעא בפני שנים ואצ"ל כתובו' – כתב ב'נמוקי יוסף', שצריך שיכתבו את השטר בנוסח שליחות, שציוה להם בעל הדבר לכתוב, (ואין כאן משום 'מחוי כשקרא', כמוש"כ התוס', שמסתמא דעתו לכך), אבל אם כותבים בסגנון של סיפור דברים, 'שמענו שפלוני מיחה...'. – אין זו עדות, ד'מפיהם' אמר הכתוב, ולא מפי כתבם. ורק כאשר נעשה בשליחותו, הרי זה כשאר שטרות שמועילים, והרי זה ככתבו שלו.

ואף על פי ששאר שטרות נעשים מדעת הצד המתחייב, זהו בדבר שבינו לבין חברו, אבל כאן, במחאה ומודעה, עיקר הדבר תלוי בו. (וע"ע בספר המאור).

(ובקצות החשן (רה, א) כתב, שנראה מדברי הרמ"א לחלק בין מודעה למחאה, שבמודעה אין צריך לכתוב בלשון שליחות, שהרי כותבים שם שמכירים הם באונסו, ובוז לא שייך שליחות, והלא אף הוא אינו נאמן לומר על אונסו. ועל כרחק לומר שבמודעה היא תקנת חכמים מיוחדת לאפשר עדות בשטר. ואם כן שוב אין צריך לכתבה בלשון שליחות. ולכן גם מועילה כתיבת המודעה לאחר הקנין, כמבואר בפוסקים).

וכבר האריכו האחרונים על שיטת הראשונים השונות בדיון 'מפי כתבם', ובהגדרת החילוק בין 'שטר' לעדות בכתב'. וע"ע בספרי רבותינו שבדורות האחרונים, כאן ובכתובות כ, וביבמות לא.

דף מ

'דסתם קנין לכתובה עומד' – בזה יש לפרש את הכתוב 'וזאת לתעודה בישראל... ושלף איש נעלו', שכיון שראו עדים הקנין, יכולים לכתוב שטר, ואין יכול לטעון 'פרעתי' וכו'. נמצא שהקנין הוא התעודה בישראל. (משך חכמה – רות ד, ז).

(ע"ב) 'זהאמר רבא: לא כתבינן מודעה אזביני?...' – רבא לשיטתו שאמר (להלן מה). 'תליוהו זבין זביניה זביני', – אדם שאנסוהו למכור, מכירתו מכירה, לפי שגמר בלבו למכור, ולכן סובר שאין כותבין מודעה על מכר, כי הרצון הסופי שבשעת הקנין, מבטל את כח המודעה. (וכן פרש בעל המאור. וערשב"ם ותוס'). ואמנם, רב הונא, אע"פ שגם הוא סובר (מז:): 'תליוהו זבין זביניה זביני', סובר (מה:): שכותבים מודעה על מכר.

ויש לפרש ששורש מחלוקתם ביסוד סברת 'אגב אונסיה גמר ומקנה' (שם) – האם הכוונה שמחמת יראת האונס אכן הוא מתרצה ברצון גמור ושלם למכירה זו, (אך דוקא בשדה שתם ולא ב'שדה זו', לרבא), ואם כן, בטלה ממילא מודעתו הקודמת. אך אפשר שעדיין הוא אנוס ואין כאן רצון גמור, אלא שמכל מקום מתרצה במעשה המכירה מפני האונס ועושהו, וזה כבר די לחלות הקנין. אך כיון שבאמת אין כאן רצון מושלם, מועילה מודעתו לבטל את הרצון.

(ובזה יש לפרש דברי הרמב"ם, שפסק (מכירה י, א) 'תליוהו זבין זביניה זביני', ומאידך כתב (בהלכות גירושין ב, כ) שגט המעושה בישראל, שנותנו בכפית בית דין, הסיבה שהוא כשר, לפי שמחויב לגרש, אלא שיצרו תוקפו לבטל את מצוותו, ועל ידי הכפיה נכנע יצרו הרע ואין כאן 'אונס'. – והלא גם במכר, שאין שם ענין זה, מועילה כפיה, כנזכר? אלא באור הענין שאע"פ שמועיל במכר, אין זה רצון גמור ושלם, ולגבי גט לא היה מועיל רצון כזה, ולכך צריכים לטעם הנוסף, שבאמת רצונו הפנימי של ישראל לעשות מצוותו). (תדושי הגר"ט – ט – פ).

(הרמב"ן ב'מלחמות השם' הקשה על בעל המאור, מה טעם לחלק בין אנסוהו למכור שדה (סתם), שלא מועילה מודעה לבטלו, ובין גט שמועילה המודעה לבטלו – וע' בב"י חו"מ רה; שו"ת פרי יצחק ח"ב סוס"י נא).

'ולא היא, התם מוכחא מילתא דמחמת אונסא הוא דכתב לה, אבל הכא...' – כתב הר"י בן מגאש: לא אנוס ממש הוא, אלא כאנוס, שאין נקרא 'אונס' לבטל, אלא זה הבא מכפיה חיצונית, אבל אונס הבא מעצמו – אינו אונס לבטל מתנה. ואף כאן, יכול היה לכפות יצרו ולא לשאתה לאשה. אלא שמועילה כאן מתנתו הקודמת לשמש כ'מודעה' בהצטרפות 'קצת אונס'. (וכן דעת הרמב"ם, וכן הובאה שיטה זו בטשו"ע – סוס"י רמב).

א. 'נהרדעי' אמרו שקנה את הקרקע שמתחתיו, עד התהום. (לרשב"ם – יכול הוא ליטע אילן אחר במקומו, לכשיבש. לר"י – אין לו זכות זו, אלא שכל זמן שהאילן קיים, אין זכות למוכר לעשות חלל תחתיו, שקנאו עד התהום).

רבא חלק ואמר שהקונה בסתם לא קנה קרקע כלל, (אלא בקונה שלשה אילנות, שקנה בניניהם וסביבותיהם, כפי צרכם). אלא שאם החזיק ג' שנים באילן ואכל פירותיו וטען שהמוכר פרש לו במכירתו גם את הקרקע – הרי זו חזקה.

(וכן הלכה; מכר אילן בסתם – לא מכר קרקע, ויכול המוכר לחפור תחת השרשים, בענין שלא יזיק לאילן. ואם יבש האילן – לא יטע הקונה אילן אחר תחתיו. ואם טען שמכר לו והחזיק ג' שנים – זכה. לפיכך כל המוכר אילן יש לו למחות בתוך כל ג' שנים, כדי שלא יטען הלה חזקה על הקרקע. – פוסקים, רטו, ט קמא, כ).

ב. רבא אמר שאין לו קרקע, לפי שעומדים לעקירה. (וכ"נ בשו"ע – רטו, ז). ותלה ר' זירא שאלה זו במחלוקת התנאים לענין כלאים.

דף לח

עג. א. מחאה שלא בפניו – הוי מחאה או לא?

ב. המחזיק בקרקע (שהיתה) של אדם ששוהה במקום אחר – האם יש לו חזקה?

ג. מחאה בפני אנשים שאינם יכולים לומר למחזיק את מחאתו – האם זו מחאה?

א. לדעת תנא קמא דמתניתין – הרי זו מחאה, אלא אם אין שיירות מצויות ממקום המערער למקום המחזיק, כגון בעתות חרום, או בארצות מרוחקות – שאז אין זו מחאה, (וממילא אינה חזקה, לפי שלא יכל הלה למחות, וגם אינו חייב לבוא לכאן למחות, גם אם שמע מהחזקה).

לדעת ר' יהודה – אין זו מחאה, (ולדעתו, צריך לבוא ולמחות לפניו, ואם לא מיחה – הפסיד. כך מתפרשת שיטת ר' יהודה לפי רב, אבל לרבא (לט). אף לר' יהודה הויא מחאה).

(הלכה כתנא קמא, שמחאה שלא בפניו – הויא מחאה).

ב. לתנא קמא – אם שיירות מצויות, שיכולה המחאה להגיע למקום המחזיק – הרי זו חזקה. אין שיירות מצויות – אינה חזקה. לר' יהודה, אפילו אין שיירות מצויות – חזקה, שנתנו לו ג' שנים כדי שיהא סיפק בידו לשמוע ולבוא ולמחות. אך אם אינו יכול לבוא לכאן ולמחות, כגון מי שברח ממקומו, בין מחמת מרדין בין מחמת ממון – סובר ר' יהודה שאין זו חזקה. (כן הוא לדעת רב). אבל לת"ק, כל שברח מחמת ממון יכול למחות במקום שהוא שם. ואם ברח מחמת מרדין, שחושש שיתגלה מקומו – אף לתנא קמא אין זו חזקה. וכן פסק רבא. (וכן הלכה. וכתבו הפוסקים (עפ"י נמו"י לעיל) שאם המערער עבר ממקום למקום, הכל הולך אחר מקומו שבסוף שלש השנים. ואולם אם היה כאן וידע שיצא ולא יחזור עד לאחר שלש שנים, ולא מיחה – חזקתו חזקה).

ג. לפי לשון אחת בגמרא, נחלקו בדבר רב ושמואל, כגון שהעדים חגרים, או שהם מרחיקים לכת למקום אחר ויודע בהם שלא יבואו למקומו של המחזיק. לרב, הרי זו מחאה, ד'חברך – חבא אית ליה...', ולרב ענג אליבא דשמואל אין זו מחאה. (כתבו הפוסקים (קמא, א) שהלכה כאן כרב, דהוי מחאה, שכן משמע מכמה סוגיות. וע' ריטב"א).

דף לט

עד. כיצד היא המחאה? ובפני כמה אנשים היא נעשית? ומה הדין כשאומר לנוכחים שלא לגלות מחאתו למחזיק או לשום אדם, או שהם אמרו כן למוחה, שלא יגלו? אם מחאה פעם אחת – האם די בכך או צריך למחות שוב, ומתי? ומה הדין כשמחה כמה פעמים בטענות שונות סותרות?

אומר בפני שנים או בפני שלשה לפחות (מחלוקת אמוראים. והלכה: בפני שנים. קמו, א): 'פלוני גזלן הוא, שמחזיק בקרקעי בגולה, (או רק 'פלוני אוכל קרקעי בגולנות'. רא"ש), ולמחר אתבענו בדין'. (לפר"ח צריך לומר בדוקא 'למחר אתבענו בדין', ולר"י ורשב"ם – אינו בדוקא).

אמר לשומעים 'אל תאמרו לו' – נחלקו רב זביד ורב פפא אם מחאתו מחאה (כיון שלא מנעם מלומר לאחרים, ולבסוף תודע המחאה למחזיק) או לא. וכן נחלקו כאשר הם אמרו לו 'לא נאמר לו את מחאתך'.

ואם אמר 'אל תגלו שיחנו כלל וכלל' – לכל הדעות אין זו מחאה. ואם לא אמר להם אך הם אמרו לו 'לא נגלה שיחנו' – מחלוקת רב פפא ורב הונא ברדרי", שאפשר שכיון שלא מוטל עליהם הדברים וגם אינם מפסידים מכך – לא ישגיהו, ולבסוף יגלו לאחרים. (להלכה, לעולם הוי מחאה, מלבד כשאמר להם לא לגלות לשום אדם. רשב"ם, ר"י, רא"ש, טוש"ע קמו, ג).

גידל בר מניומי סבר שצריך למחות בכל שנה ושנה. ואמרו לו שאין צורך אלא פעם בשלש שנים, וכן אמר בר קפרא. וכן הסיק רבא להלכה. ר' יוחנן תמה בטעם הדבר שצריך לחזור ולמחות, (אך לא נחלק למעשה. רשב"ם).

טען המערער כעבור זמן, טענה הסותרת את טענתו הראשונה, כגון שאמר בתחילה 'גזולה' ואח"כ 'ממושכנת' – כאילו לא מחה, וכעבור ג"ש זכה הלה בקרקע. (לשיטת הרשב"ם בטלו שתי המחאות. ולהרא"ש, כל שטען שתי טענות סותרות בתוך ג' שנים הראשונות, אין חזקתו חזקה, שמחאה אחת לא בטלה. שיטת ר"י בן מגאש שבמקרה של חילוף טענות אין חזקתו חזקה אלא כעבור ט' שנים, שהחליף המערער ג' פעמים את טענתו).

דף מ

עה. מהם הכללים העולים מן הסוגיא לענין הצורך בנטילת רשות מבעל הדבר, לכתוב את מעשיו בשטר?

דברים שהם לזכותו ולטובתו – אין צריך ליטול ממנו רשות. כגון מחאה, מודעה (=מסירת הודעה על ביטול פעולה מסוימת שיעשה).

דברים שהם לחובתו – צריך ליטול רשות, כגון: הודאה לחיוב עצמי. (וניתן אף לכתוב בשטר שהוא צויה לכותבו, ואינו נראה כשקר, לפי שעצם המסירה בפניהם נחשבת כאילו אמר להם. תוס'. וע' נמו"י שבדוקא יכתבו בסגנון זה של שליחות, ולא כסיפור דברים. ויש שיטה המחלקת בזה בין מודעה למחאה – ע' קצה"ח רה, א). דבר שהוא בגדר מעשה בית דין, שצריך להעשות בפני ג' – כותבין אותו ללא דעתו ורצונו, הגם שאינו לטובתו. (כן עולה מקושיית הגמרא 'האי קנין היכי דמי...!', כפרשב"ם).

גם דבר שנעשה בפני שנים, אם הוא עומד כרגיל להכתב, אפשר לכותבו ללא נטילת רשות מפורשת, שמן הסתם דעתו שיכתבו. (ולכך קנין בפני שנים ואצ"ל כתובו).

(על תוקף שטר כזה, שכתבוהו ללא דעת הצד המתחייב, נחלקו ראשונים האם הוא מהוה עדות גמורה, או אינו אלא תקנת חכמים מסוימת במחאה ומודעה, אבל מה"ת אין כאן עדות, דכתיב 'מפיהם' – ולא מפיה כתבם).

עו. מהם התנאים לכתוב שטר 'מודעה' לביטול גט, מתנה, מכר?

רבה ורב יוסף אמרו שאין כותבין מודעה אלא כאשר הצד השני סרבן בדין, אבל אם מציית, אין כותבין, שיכול לתובעו בדין. ואביי רבא חולקין וסוברים שכותבים מודעה על כולם, שפעמים אין ב"ד מזומן. (וכן הלכה).

במכר, (לדעת רבא. וע' להלן מח), אין כותבין מודעה אלא אם יודעים העדים שאנוס הוא במכירה זו באנוס גמור, כגון מעשה דפרדיסא שאנוסו למכור, ואם לא היה אומר שמוכן למכור – היה מפסיד כרמו. אבל אם לא הכירו העדים את אנוסו – אין כותבין שטר מודעה. וכל מודעה שלא נכתב בשטר 'אנן ידעינן ביה באנוסא דפלניא' – אינה מודעה.